

Araştırma Makalesi/Research Article**Tek Parti Dönemi Türkiye'sinin Taşrasından: Hakkâri Hakkında
Aykurt ve Kazandıoğlu Raporlarının Anlattıkları******During the Single Party Period from Provinces of Turkey: Two Reports about
Hakkari*****İrşad Sami YUCA******Öz**

Türkiye'de son yıllarda giderek önem kazanan mikro tarih ve kültür çalışmaları, ülkenin geniş taşrasında saklı insani zenginlikleri gün yüzüne çıkarmasından dolayı değeri giderek artmaktadır. Günümüzde Anadolu taşrasıyla alakalı yapılmakta olan birçok yeni nesil sosyal incelemelerde hem metodların farklılaşması hem de disiplinler arası ilişkinin daha fazla kurulmasından kaynaklı olarak ortaya yepyeni tarihi bilgiler çıkmaktadır. Bu çalışmaların tarih alanının farklı dönemleriyle ilgili varlığı söz konusu olsa da daha çok yakın dönemin Türkiye'sini anlamaya dönük bir yoğunlaşma söz konusudur. Bu düşünsel çerçeveden hareketle Türkiye'nin Tek Partili yıllarında ülkenin en uzak vilayetlerinden ve hakkında çok az şey yazılan Hakkâri hakkında bilgi verebilmek mikro tarih anlayışı bağlamında heyecan vericidir. Bu çalışmada, Tek Partili yılların merkezi ve ideolojik erkinin Hakkâri vilayeti hakkında tasavvurlarının izini verecek iki raporun bir karşılaştırması yapılacaktır. Tek Partili yıllarda Hakkâri merkezden uzak sosyo-ekonomik geri kalmışlığının yanı sıra devlete/rejime itaatın de zayıf olduğu farz edilen bir vilayettir. Bu zaman zarfında resmi hüviyetli makam ve kişilerce tutulan raporlardan ilki dönemin Hakkâri mebusu İzzet U. Aykurt'un diğer ise Hakkâri Halkevi başkanı İhsan Kazandıoğlu'na aittir. Anılan bu raporların içeriğinde devrin hâkim siyasi-bürokratik bakışımın bir resmini çıkarmak çalışmanın gayelerinden biridir. Ayrıca bu çalışma ile iki raporun muhtevassından hareketle rejimin benimsediği Türk ve Türkçe kimliğinin dışında kalan Hakkâri'nin sahip olduğu sosyal ve kültürel yapısına karşın merkezi siyasi ve bürokratik erkin yaklaşımını görebilmek de ayrı bir önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tek Parti, CHP, Hakkâri, Hakkâri Halkevi, Rapor.

Abstract

Micro-history and cultural studies increasingly important in recent years in Turkey, especially the country's extensive reserves in the provinces are increasingly important due to the richness of the human face removal day. Nowadays, in the new social surveys of Anatolian provinces, new information emerged due to the differentiation of the methods and the more interdisciplinary relationship. This study is being said about the rotation of the date field at different times over the period of the Republic of Turkey but rather it is also possible to say that an intensified. Starting

Geliş Tarihi/Received: 06.05.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 22.05.2019

* Bu çalışma 02-04 Mayıs 2019 tarihinde Hakkâri'de düzenlenen "Cumhuriyet Devrinin Bir Serhat Vilayeti Hakkâri" konulu uluslararası sempozyumda sunulan "Tek Parti Dönemi Türkiye'sinin Taşrasından Hakkâri Hakkında İki Raporun Anlattıkları" başlıklı bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Doç. Dr. Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Muş/Türkiye, s.yuca@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5797-3100.

from this conceptual framework of Turkey's Single Party of the year in order to provide information about the most remote province of Hakkari, the country's micro-date understanding of context will be exciting. In this paper, a comparative assessment will be made of two reports that will allow the perception of the central and ideological power of the Single Party years about the Hakkari province. In the Single Party years, Hakkâri is a province which is assumed to be weak due to its socio-economic backwardness as well as to the state / regime. A picture of the political-bureaucratic view of the right of the period in the content of the two official reports held by the persons and persons within this period is also one of the main objectives of the study. Moreover, it is important to see the approach of the central political and bureaucratic power despite the social and cultural structure of Hakkari which is outside the Turkish and Turkish identity adopted by the regime based on the content of the two reports.

Keywords: Single Party, CHP, Hakkari, Hakkari People's House, Report.

GİRİŞ

Lozan Antlaşması (1923) yeni bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi bağımsızlık senedi hükmündedir. Ancak kurumsal anlamda ise selefi Osmanlı Devleti'nin bıraktığı toplumsal, ekonomik, siyasal, askeri, sivil bürokratik ve aydın kültürünün bir mirasçısıdır. Yeni devlet, rejim meselesini 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'i tercih ederek yepyeni bir siyasal düzeni ve buna bağlı laik kültürü Anadolu'ya taşımaktaydı. Rejimin himayekârı ve lideri konumunda olan Gazi Mustafa Kemal Paşa ve onun etrafında birleşen laik, ulusalcı ve modernist sivil bürokrasi, askeri kanat ve aydınlar toplumu liderin koyduğu hedeflere ulaştırmak için ulus-devlet anlayışına yöneldiler (Tunçay, 2012: 211-212). Bu ideolojik perspektifi merkezden çevreye doğru benimsetmek öncelikli bir hedef olarak belirlemiştir (Karpas, 2007: 41-46). Bilhassa Ulus Mektepler, Halkevleri, Türk Ocakları gibi eğitim ve kültür kurumları vasıtasıyla bu anlayışın toplumda bir karşılığının oluşması için yoğun bir çaba sarf edilmiştir.

Kemalistler olarak da adlandırılan yeni rejimin kadroları, Tek Partili bir iktidar olmanın getirdiği siyasi ve idari açılardan hükmetme avantajlarından istifade ederek, yeni kaynaşmış ulusu inşa etmek için sonuna kadar kullanmışlardır. Cumhuriyetin erken yıllarında partinin merkez ve taşra kadroları toplumun erişmesini arzu ettikleri laik, ulusçu ve çağdaş yaşam hedefleri için şevkle çalışmaktaydılar (Ahmad, 2011: 71-72). Bu çalışmalar bazen müsamere, şenlik, resmi bayram, toplantı, balo, sportif faaliyetler ve bazen de başka tür ulusal niteliklere haiz kültürel etkinlikler altında yapılmaktaydı. Toplumun çağdaşlaşmasına ve laik Türk kimliğinin benimsenmesine dönük olarak yapılacak çalışmalarda, Anadolu taşrasının sosyal yapısının bilinmesi rejim yanlıları için elzem bir konuydu. Çünkü çok kimlikli ve dilli Osmanlı'nın mirasını ulus-devlet çizgisine getirmek belki de dönemin Kemalist kadrolarının üstesinden gelmesi gereken en önemli sorunların başında gelmekteydi (Turan, 1991: 41-50). Ülke sathında barışın ve çağdaşlaşmanın ancak sosyal yapıdaki çok çeşitliliğin ulus devlet hizasına çekilmesiyle tesis edilebileceğine dair güçlü bir kanaatleri de söz konusu idi. Ancak arzu edilen hedeflere ulaşmanın yolu Anadolu taşrasını sosyo-kültürel açılardan iyi bilmekten geçmekteydi.

Yeni Türkiye'nin çağdaşlaşma hamlelerinde merkezin taşradan sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi açılardan haberdar olmak istemesi dönemin koşullarında mühim ve öncelliği olan bir başlıktı. Taşraya dair elde edilebilecek ideolojik bilgi edinme aygıtlarının çeşitliliğine rağmen en güvenilir yol olarak parti mensubu kişilere verilen çalışma ve teftiş etme görevleriydi. İlgili başlıklarda incelemelerde bulunması ve bunu bir rapor şeklinde parti üst yönetimine sunulması, üstlenilen görevin doğal bir bürokratik seyriydi. Bu

çalışmaya esas olan konu da Tek Partili yıllarda görevlendirilen iki partilinin (1939-1940 yılları arasında) Hakkâri hakkında yaptıkları incelemelerinin sonucunda beyan ettikleri raporların analizine dayanmaktadır. Ülkenin uzak bir taşrasını simgeleyen ve demografik yapısının belirgin bir şekilde farklılık teşkil etmesinden dolayı Hakkâri, Tek Partili yılların unutulmuş bir vilayeti izlenimini verdiği gibi bu raporlar vesilesiyle az da olsa bilinmek istenildiğine dair bir işaret mahiyetindedir.

Osmanlı döneminden beri adeta unutilan ve kaderine terk edilmiş olan Hakkâri, Lozan Antlaşması sonucunda Anadolu'nun bazı bölgelerinde devam eden işgallerin bir örneği olan vilayettir. Lozan'da barış antlaşması imzalanmasına karşın Musul ve Hakkâri bölgelerindeki İngiliz işgali ise hala devam etmekteydi. İngilizler, Musul ve Hakkâri bölgelerindeki stratejik öneme sahip menfaatlerini bırakmamak için sınırın belirlenmesi konusunun çözüme kavuşmasını istememekteydi. İngilizler, 19 Mayıs 1924 tarihinde toplanan Haliç Konferansı'nda bu amacına hizmet edecek bir teklifi Türkiye'ye sunmuştu. İngilizler, Hakkâri ilinin, Beytüşşebap, Çulemêrig ve Revandız kazalarının Nesturi yurdu olarak Irak'a bırakılmasını talep etti (Kaplan, 2015: 39). Ancak bu talep Türkiye tarafından, hem Misakı Milliye hem de onu oluşturan dinamiklerin ruhuna aykırı olduğu için kabul edilmemişti. Türkiye, Musul ve Hakkâri için Milletler Cemiyeti'ne başvurmuş ve yeni bir sınırın belirlenmesini istemiştir. Milletler Cemiyeti bu bölgeler için verdiği karar sonucunda Musul Irak'a bırakıldı ve Hakkâri ise Türkiye'ye bırakıldı. Türkiye bunu kabul etmeyeceğini bildirmesine rağmen 5 Haziran 1926'da Türkiye, İngiltere ve Irak ile Ankara Antlaşması (Türk-İrak Sınırı ve İyi Komşuluk Antlaşması) imzalandı (Resmi Gazete, 5 Haziran 1926: No: 423.; Kaya, 2015: 95). Hakkâri aynı yıl vilayet statüsü kazanmıştır. 1933 yılında Van vilayetine kaza olarak bağlanmış, ancak üç yıl sonra yani 1936 yılında yeniden vilayet statüsünü kazanmıştır (Top, 2010: 94).

1923'ten itibaren ülkede Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) tek iktidar olarak kurduğu yeni siyasal rejim tipi halkçı ve ulusçu ilkeleriyle memleketin sorunlarını ve toplumun yapısal özelliklerini milliyetçi düşünsel referanslarla bir bütün şeklinde görmeye odaklanmıştı. Demografik ve dil yapılarının değiştiği bölgelerde farklı siyasal tercihlere, değişime zorlayıcı başka kültürel ve politik aygıtları kullanılmaktaydı (Zürcher, 2009: 301-312). Özellikle asayişin temini ve rejime dönük karşıt tevessüllere karşı son derece duyarlı olan askeri ve sivil bürokrasi her gelişmeyi CHP genel merkezine çeşitli iletişim araçlarıyla bildirmekteydi.

Rejimin ideolojik duyarlılığı şark vilayetlerinin sosyal yapısında demografik olarak ana kitleyi oluşturan Kürtlerin ve neden oldukları isyan türünden kalkışmalardan dolayı daha da artmaktaydı. Bu manada Anadolu'nun şarki diyarının en ücra yerinde bulunan Hakkâri'nin de Ankara'daki rejimin ana kadrolarının gözündeki portresi pek değişken değildi (İlyas, 2014: 329-348). Bu minvalde Hakkâri'yi yakından tanımak amacıyla rejimin erken yıllarında İzzet Ulvi Aykurt ve İhsan Kazandıoğlu tarafından tutulan iki farklı raporun anlatacakları, özellikle merkezi temsil eden Kemalist kadroların taşraya bakışlarını ve bu çerçevede gelişen ilişkilerin nasıl olduğuna dair bazı mühim tarihi cevapları taşımaktadır.

HAKKÂRİ MEBUSU İZZET ULVİ AYKURT'UN RAPORU

Tek Partili yıllarda TBMM'nin VI. döneminde 1939-1943 yılları arasında Hakkâri mebusu olan İzzet Ulvi Akyurt* CHP Genel Sekreterliğinin kendisine tevdi ettiği teftiş etme görevi icabıyla Hakkâri'ye gelir (CCA.,30.10.76.500.16.; CCA.,490.1.658.199.2.1.).

Aykurt, Hakkâri hakkında hazırladığı raporunu partinin II. Bürosu'na takdim etmiştir. Rapor genel olarak Hakkâri'nin Tek Partili yıllardaki sosyal, ekonomik ve idari düzeni ile ilgili bilgileri ihtiva etmektedir. Ancak Aykurt'un raporunda Tek Partili yılların hâkim ideolojik anlayışı ve söylemi ile alakalı mühim izleri taşıdığını da söylemek mümkündür. Aykurt'un hangi yıl Hakkâri'yi ziyaret ettiğini tespit etmek mümkün olmadığından, ancak raporda Nisan-Ağustos ayları arasında Van ile Hakkâri arasında karların erimesi ile yolların seyahat etmeğe imkân tanıdığı bir vakitte gittiğini ifade etmektedir. Güzergâh olarak Ankara'dan Diyarbakır'a oradan Bitlis ve Van'a gelmiştir. Yolların fiziki durumunun kötü oluşundan dolayı Hakkâri'nin kendi kazalarıyla dahi irtibatının çok kısıtlı olmasını önemle bahsetmektedir. Hakkâri'nin ulaşım bakımından bu yıllarda yatırımlardan uzak kalmış olması, çağdaş hayattan uzak ve merkezin de unuttuğu bir vilayet olarak tarif etmektedir (CCA., 490.1.658.199.2.1.).

Uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra Hakkâri'ye varan Akyurt şehrin fiziki yapısı ve doğası hakkındaki ilk izlenimlerini raporunda şu şekilde vermektedir: "*Hakkâri vilayetinin merkezi Çölemerik'tir. Etrafı dağlarla çevrilmiş küçük bir kasabadır. Birbirinden oldukça ayrı altı mahalleden teşekkül eder. Bunlar: Bulak, Dağ gül, Biçer, Pehlivan, Bağlaya, Merzan adındadır. Bu mahallelerin nüfusu 7.600 kadardır*" (CCA., 490.1.658.199.2.1.). Hakkâri'yi küçük bir şehir görüntüsüne sahip ve altı mahalleden müteşekkil olarak tarif etmiştir.

Dağlık coğrafi yapısı ve ülkenin en ücra bir yerinde olan Hakkâri'nin, Cumhuriyet dönemi zarfında sahip olduğu sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmişliği ile ilgili önemli verileri de raporunun başlarında dile getirmektedir. Aykurt'a göre; "*Merkez halkı bir küçük kasabalı seviyesinde olup bir kısmı okuryazar ve münevverdir. Üst tarafı köylü hal seviyesinde bir hayat sürmektedir. Çoğu fakirdir. Geri olan memleketlerinin Cumhuriyet devrinde yükseltilmesine çalışıldığını görerek memnun ve müteşekkir olduklarını her vesile ile göstermektedirler*" (CCA., 490.1.658.199.2.1.). Halkın ekonomik açıdan fakirliği bariz bir şekilde olup, kalkınma konusunda Cumhuriyete büyük bir umutla bağlandıklarını aktarmıştır.

Aykurt, raporunda Anadolu'nun genelinde görülen nüfus probleminin ve dağılımının bilhassa Doğu Anadolu'da daha fazla hissedildiğini dile getirmiştir. Bölge

* Aykurt, 1879 yılında Eskişehir'de dünyaya gelir. Babası İsa Bey annesi ise Ayşe Hanımdır. Mülkiye Mektebi'ni bitirir. Eskişehir Şer'iyeye Mahkemesi Kayıt Memurluğu, Başkâtibi, Kütahya Tahrirat Kâtibi, İzmit, Kayseri, Gümüşhane Sancakları İdare Meclisi Başkâtibi, Mekke Emaneti Divân Efendisi, Ulukışla ve Akşehir Kaymakamı, Ankara Erkek Lisesi tarih öğretmeni, Hâkimiyet-i Milliye gazetesi yazarı ve Yazı İşleri Müdürü, Müdafaa-i Hukuk 1. Grup Kâtibi, Maarif Vekâleti Hususi Kalem Müdürü, Türk Ocakları Muallimler Birliği Umumi Kâtibi, Türk Dili Tetkik Cemiyeti Kol Başkanı olarak birçok farklı alanda görevler üstlenmiştir. TBMM'de II., III., IV. ve V. dönemlerde Afyonkarahisar, VI. dönem Hakkâri mebusu oldu. IV. dönem Parlamentolar Türk Grubu kurucu üye olarak vazife üstlendi. Evli ve 3 çocuk sahibi olan Aykurt 08.11.1957 tarihinde vefat etmiştir (TBMM Albümü 1920-2010, 2010: 327).

genelinde hâkim olan kara yollarının yetersizliği, tren hatlarının yine buralara kadar ulaşamaması, kış ikliminin uzun sürmesi ve bölgenin dağlık yapısından kaynaklandığına dayandırmıştır. Ayrıca ürün alışverişinden kaynaklı ticaretin, medeniyet etkileşiminin ve insan hareketliliğinin de mümkün olanın çok altında kalması diğer belirgin engellerdir.

Özellikle Hakkâri ile kendi kaza ve köyleri arasında dahi düzgün ve kullanışlı yollarının olmadığını da ekler. Doğu Anadolu'nun Hakkâri ile birlikte diğer vilayetlerinin de geri kalmışlıktan kurtulabilmesi için en önemli çözümün yolların iyileştirilmesi ve tren hattının Van'a kadar uzatılmasında olduğunu Ankara'ya tavsiye etmiştir (CCA., 490.1.658.199.2.2.).

Hakkâri'de yapılan imar çalışmaları ve bu manadaki halkın memnuniyeti hakkında da bazı bilgiler veren Aykurt; "*Sihhiye daire, Posta ve Telgraf, hususi idare binası ve aygırhane ve sair bu gibi binalar yapılp bitmiştir. Çarşısı, yolları tanzim edilmektedir. Merkezde mükemmel bir ilk mektep binası yapılmaktadır*" (CCA., 490.1.658.199.2.2.). Diyerek devletin burada imkânlar doğrultusunda azımsanmayacak imar faaliyetlerini gerçekleştirdiğini dile getirmiştir.

Cumhuriyet rejiminin Türk toplumu için hedef kıldığı çağdaştırma ve refah seviyesini yükseltme seferberliğinin, buradaki gayretli Vali'nin idaresinde memurlar ve öğretmenler tarafından büyük bir heyecan içerisinde yürütüldüğünü dile getirmektedir. Aykurt bu çalışmaların halk nazarında da memnuniyetle karşılandığını gerek birebir ve gerekse Halkevinde gerçekleştirdiği toplu görüşmelerinden edindiğini aktarmıştır. İzlenimlerini şu şekilde aktarmaktadır; "*Halk kanunlarımızdan, bahusus Hakkâri'de imkân dairesinde kalkınma yapılmasından memnundur*" (CCA., 490.1.658.199.2.2/3.).

Raporunun birçok yerinde Aykurt, Hakkâri'nin az gelişmişliğinin temel sebebini yol ve yol ağının kötü oluşuna bağlamaktadır. Vilayetin genel olarak Van'ın dışında başka vilayetlerle de bir yol bağlantısının olmayışından dolayı burada kültürel etkileşimi ve ticari gelişmeleri de olumsuz etkilediği fikrindedir. Hakkâri'nin en önemli sorunu olarak gördüğü yol probleminin aşılması konusunda Ankara'ya önerilerini de dile getirmiştir. Bu konuyla ilgili şu önerileri sunmuştur; "*Hakkâri'nin Zap suyu yükseklerinden ve yalçın kayalıkların yamaçlarından ve kaya yarıklarından giden bir yolu vardır ki dehşetli uçurumlarla doludur. Çok yerlerinde hayvanla değil, tehlikesiz olarak yaya gitmek bile güçtür. Her sene hayvan ve insanca zayıat vuku buluyormuş. İşte Hakkâri'nin en büyük derdi ve terakkisinin en büyük mâniî fikrimce bu yol vaziyetidir. (...) Hakkâri'nin Zap suyu kenarından geçen tehlikeli yolunun genişletilerek araba işler bir hale getirilmesi ve köprü yapılması için Nafia Vekâletince bir mikdar daha tahsisat verilmesi ve yol ihtiyacının halli istirham edilmektedir*" (CCA., 490.1.658.199.2.5.).

HAKKÂRİ HALKEVİ BAŞKANI İHSAN KAZANDIOĞLU'NUN RAPORU

Cumhuriyet'in Osmanlı'dan devir aldığı sosyal ve kültürel mirasın en önemli sorunu eğitilmiş insan sayısındaki düşük oran idi. Cumhuriyet'in erken yıllarından başlanarak okullaşma hamleleri dönemin iktisadi ve de coğrafi zorluklarına rağmen sürdürülmeye çalışılmıştır. Türk Ocakları'nın 1931 yılında kapatılıp rejimin ideolojik kimliğine ve de doğasına uygun olarak Halkevlerinin kurulmasındaki önemli bir hedef ise eğitimin yurt çapında çitasını artırmaktı. Halkevleri rejimin bir kültür hamlesi olarak şehirlerde ve unutulmuş uzak taşralarda milletin çağdaşlaşmasına ve rejimin siyasi figür ve ilkelerini benimsemesine dahası eğitilmelerine çalışacaktır. Kısa sürede birçok merkezde açılan

şubelerden birisi ise 21 Şubat 1937'de Hakkâri Halkevi şubesidir (CCA., 490.1.658.199.2.24.; İlyas, 2019: 589-603.; Arıkan, 1999: 261-281.; Kardaş, 2018: 14-17.).

Hakkâri Halkevi kuruluşunu gerçekleştirdikten sonra dönemin imkânları çerçevesinde yedi alt şubeyle kapılarını Hakkârililere açmıştır. Şubenin tarihsel gelişimi içerisinde ayrı bir yeri olan ve üçüncü dönem başkanlığını 1938-1940 yılları arasında sürdüren öğretmen İhsan Kazandıoğlu'nun yürüttüğü çalışmalar bir hayli dikkat çekmektedir (CCA., 490.01.940.647.1.75/79.; İlyas, 2019). Kazandıoğlu, Tek Partili yılların idealist bir öğretmeni ve rejimin çağdaş bir figürü olarak da belirmektedir.

Kazandıoğlu Halkevi'ne başkan olduğu dönemde evin çalışmaları ve Hakkâri hakkında edinmiş olduğu düşünce ve kanaatlerini kaleme aldığı birinci ve ikinci altı aylık raporlarının ilkinin 12 Aralık 1938 tarihinde parti genel merkezine iletmiştir (CCA., 490.1.985.817.3.6/7.). İkinci altı aylık çalışma raporunu ise 21 Ocak 1939 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine göndermiş olup 19 Şubat 1939 yılında ise parti genel merkezince 20152 numara ile evrak kaydı yapılmıştır. Kazandıoğlu ikinci raporunu 20 Ocak 1939 yılında kaleme almıştır (CCA., 490.1.985.817.3.1/2.). Bu raporlarında Tek Partili yıllarda Hakkâri vilayetinin sahip olduğu sosyal doku, eğitim, kültürel çalışmalar ve ekonomik hayat ile rejimin halk nezdindeki algısı ile ilgili mühim bilgiler vermektedir.

Kayda geçirdiği ikinci raporu ilkinin nazaran daha teferruatlıdır. “*Hakkâri Halkevinin İkinci Altı Aylık Raporudur*” başlığıyla başlayan ikinci raporunda Halkevi'nin Dil-Tarih ve Edebiyat Şubesi faaliyetleri hakkında bilgi verirken Hakkâri ve taşrasında baskın konuşulan dil olan Kürtçe (TCBİUM, 1929: 239) ismini zikretmeyerek genel dil sorunu hakkında şu ifadeleri beyan etmiştir; “*Muhitin dil bakımından istimal etmekte olduğu fonetiği muhtelif birkaç lisanın halitasından başka bir şey değildir. Muhit bilhassa dil inkılabına ve bununla birlikte harf inkılabına çok muhtaçtır*” (CCA., 490.1.985.817.3.2.). Sözlerinden anlaşıldığı üzere rejimin burada eğitim ve öğretim faaliyetlerine gerekenden daha fazla önem vermesi gerektiğini vurgulamaktadır. Burada amaç Türkçeyi yaygınlaştırmaktır. Ulusçu politikaların egemen olduğu bu zaman aralığında rejimin sadık bir sivil bürokratının bu tarz düşüncelere sahip olması dönemin ruhuna uygunluk taşımaktadır. Ayrıca sarf ettiği bu sözlerden dil ve harf inkılabının öneminin burada zikredilmesindeki diğer bir amaç ise şube bünyesinde gerçekleşen Türklük çalışmaları ve tarih şuuru ile alakalı araştırma ve seminerler vasıtasıyla bu bilgilerin halka benimsetilmesinde dil sorununun giderilmesinin öncelikli bir sorun olduğudur.

Hakkâri'deki Türkçe bilme sorunu hakkında ilaveten devletin diğer müesseselerinin de aynı sorunla ciddi denilebilecek bir düzeyde ve resmi günlük işlemlerde yaşadığını ifade eder. Memurların resmi işleri için gelen eşhasa sorun ve taleplerini çözümede büyük gayret gösterdiğini beyan eder. Ancak mahkeme ve adliye koridorlarının bu dil sorununu en çok yaşadığı yerler olarak tarif eder. Kazandıoğlu şunları dile getirir; “*Bilhassa: Mahkemeler, her gün ve her zaman bu müşkül vaziyetin esiridirler. Tercüme denilen keyfiyetin esastan büsbütün başka safhalara da dökülüşü, görülecek işlerin çok defalar aykırı istikamette yol almasını da intaç etmektedir*” (CCA., 490.1.985.817.3.2.).

Kazandıoğlu Hakkâri'de dil sorunu hakkında partinin ana ideolojik ruhlarından olan sınıfsız ve kaynaşmış halkçılığın manevi algısı ve ulus-devlet ideolojisinin bir gereği olarak tek dil şeklinde bir çözüm düşünmüştür. Özellikle Kürtçe konuşan Hakkâri'nin toplumsal yapısı için yaptığı tasvir devrin tekçi anlayışının mühim bir tezahürü gibidir; “*Irki asaletimizin, bize bahsettiği sarsılmaz kardeşlik duyguları yabancı bir fonetiğin esiri*

olan halkımıza çok kereler ve uzun zamandan beri devam eden bir camiaya mensubiyet hisleri, kırıntılar halinde ve zararsız bir mahiyette yaşamak istidadını göstermektedir. Halk öz lisani ile daha yakından temas etmediği için dışarıda bir biriyle olan temasında hiçbir mana ifade etmeyen lisan halitasını kullanmaktan kendisini kurtaramıyor” (CCA., 490.1.985.817.3.2.). Kazandıoğlu'nun Kürtçe ile ilgili “hiçbir mana ifade etmeyen” tanımlaması yine Tek Partili yılların dışlayıcı ve halkı tek tip kılma siyasetinin bir yansıması olarak raporda göze çarpan bir unsurdur. Bir diğer husus ise Cumhuriyet dönemi iskân politikalarını hatırlatır türden Hakkâri'de mukim olan ve Kürtçe konuşan insanların arasına Türkçe konuşanlarla temaslarının artırılması veyahut okullaşmanın artırılması gerekliliğine işaret etmiştir.

Raporunda sıklıkla dil sorunu üzerine yoğunlaştığı görülen Kazandıoğlu'nun 1938-1939 yılları arasında Türkçe öğrenme ile ilgili şu bilgileri de aktarmaktadır. “*Kültür dairesinden istatistiklere nazaran: 938-939 ders yılı içerisinde, merkezle birlikte Beytüşşebap, Yüksekova, Şemdinli kazalarıyla Çukurca okulunda bulunan ve okuyan çocukların erkek ve kız yekûnu 125'dir. Vilayetin nüfusu ise 36.750'dir. Buna nazaran okuyanların ve dolayısıyla dil öğrenenlerin adedi 294 kişide 1 kişidir. Eğer bu yüzde nispetiyle ifade edilecek olursa bir kişinin üçte biri okuyor ve lisan öğreniyor demektir. Bu feci nispetleri göz önüne alan Halkevimiz muhitte öz lisana karşı merbutiyetin en esaslı duygularla tecellisine çalışıyor. Halkı öz lisaniyle her vakit karşı karşıya getirmek için muhtelif mevzular üzerinde ve onların anlayabileceği şekilde konferanslar tertip ediyor.*” Verdiği rakamların feci bir nispet olarak gören Kazandıoğlu, halkın öz lisani olarak tanımladığı Türkçeyi öğrenmeleri için Halkevi'nin de benzer bazı görevler üstelendiğine dikkat çekmek istemiştir. Hakkâri'nin kaza ve köylerinde kültür evlerinin azlığı ve imkânların kısıtlılığından dolayı dil öğrenme ve çağdaş kültürün nüvelerini öğrenmede yeteri oranda ilerleme sağlanmadığından yakınarak, partinin bu sorunları çözme yolunda kendilerine daha fazla yardımlar yapmasını temenni etmiştir (CCA., 490.1.985.817.3.3/4.).

Kazandıoğlu her iki raporunun diğer safhalarında Halkevi'nin Ar, Gösterit, Spor, Köycülük, Kitapsaray ve Sosyal Yardım şubelerinin Hakkâri merkez ve taşrasında yürüttüğü faaliyetler hakkında kısa bilgiler vermiştir. Çalışmalardan tatmin edici bir neticenin alınmasının temel nedeninin dil sorunu olduğunu ve bunun çözülmesine bağlı olduğunu vurgular.

Hakkâri'de dil sorununun kısa sürede üstesinden gelinememesini dönemin maddi imkânlarının kısıtlılığı, yersizlik, amaca uygun malzemelerin tedariki problemi, yeteri miktarda memur ve öğretmen olmayışına bağlamaktadır. Ayrıca Hakkâri'nin ülkenin en uzak yerinde olması, engebeli coğrafi yapısı ve yol bağlantılarının çok kötü oluşunu da diğer önemli nedenler arasında olarak belirtmiştir. Bütün bu zorluklara rağmen vatansever memur ve öğretmenlerin gayretleri ile Hakkâri'de Ebedi Şefin ve Milli Şefin gösterdiği hedefleri yakalamaya çalıştıklarını önemle vurgulamıştır.

Kazandıoğlu'nun Hakkâri ile ilgili raporunun genelinde gördüğü ana sorun lisan problemi olmuştur. Yani Türkçe konuşma ve öğrenmedeki yetersizliklerden doğan sorunların varlığı buradaki bürokratik ilişkileri, çağdaşlaşma hedeflerini ve bu hedeflerin halka benimsetilmesini sekteye uğratmaktadır. Kazandıoğlu son olarak Hakkâri Halkevi'nin alt şubelerinde yapılan bütün çalışmalarda sıklıkla önlerine halkla iletişim kuramama gibi temel bir sorunun belirdiğini ehemmiyetle Ankara'ya vurgulamıştır (CCA., 490.1.985.817.3.4-8.; Özgen, 2016: 323-324).

SONUÇ

Türkiye'de 1923'te bir rejim olarak Cumhuriyet'in kabul edilmesiyle beraber Kemalist yönetici erkin gösterdiği çağdaş ve laik hedefleri yakalamak adına birçok inkılap ve düzenlemeye gidilmiştir. Bu yolda merkezin fedakâr bürokrat ve siyasilerinin yanı sıra taşrada görev gören memurların ve partililerinde gayreti yüksektir. Cumhuriyet döneminin erken yıllarında CHP iktidarının inkılapların ve rejimin toplumda kök salmasının önemli bir yolu olarak taşra idari birimleri hakkında tutulan raporların verdiği bilgileri önemsemişlerdir. Bu maksada uygun olarak birçok partili milletvekili ve diğer kişiler parti tarafından görevlendirmeleri nedeniyle taşra vilayetleri ve kurumları hakkında raporlar tutmuşlardır. Bu çalışmada ise Tek Partili yılların hâkim olduğu bir zaman zarfında Hakkâri hakkında birisi mebus diğeri Halkevi başkanının tuttuğu iki rapor ele alındı.

Ele alınan ilk rapor 1939-1943 yılları arasında Hakkâri mebusu olarak TBMM'de görev yapmış olan İzzet Ulvi Aykurt'un Hakkâri'yi ziyaretinden sonra kaleme aldığı ve CHP'nin II. Bürosuna sunduğu rapordur. Bu raporda Aykurt, Hakkâri'nin genel coğrafi, sosyal, kültürel ve ekonomik özellikleri hakkında mühim bilgiler vermiştir. Ancak raporun genelinde hâkim olan Aykurt'un düşüncesi merkezden çok uzak kalmış olan Hakkâri'de çağdaş yaşamın örneklerinin az görüldüğünü, bunun sebebinin de yolların çok kötü oluşuna bağlamaktadır. Burada kara yolunun çok kötü oluşu vilayet merkezinin kendi kazalarıyla bile iletişimini kısıtlı hale getirmiştir. Ayrıca tren hatlarının buraya kadar uzanmamasından dolayı sosyal iletişim ve etkileşimi çok zayıf kılmıştır. Paralelinde ekonomik geri kalmışlığın da ortaya çıkmasında bir diğer saik olarak rapor etmiştir. Aykurt, Hakkâri'nin öncelikli sorununun yol olduğunu ve bunun üstesinden gelinmesi için Ankara'nın daha fazla ödenek tahsis etmesini tavsiye etmiştir.

Çalışmada ele alınan ikinci rapor ise 1938-1940 yılları arasında Hakkâri Halkevi başkanı olan öğretmen İhsan Kazandıoğlu'nun Hakkâri ve Halkevi'nin çalışmaları hakkında tuttuğu raporlarıdır. Kazandıoğlu Hakkâri ve Halkevi çalışmaları hakkında kaleme aldığı raporlarının genel muhtevastaki ana düşüncesi Hakkâri'nin merkezin uzak ve unutulmuş bir vilayeti olduğudur. Bu uzaklık ve unutulmuşluk bir de dil sorunu ile de birleşince belirgin bir geri kalmışlığın ortaya çıkmasına neden olduğuna kanaat getirmiştir. Gayretli memur ve öğretmenlerin tüm imkân ve malzeme sıkıntısına karşın çalışkan olduklarını aktararak, eğitim ve öğretimin yaygınlaşması için çaba sarf ettiklerini ancak dil sorunun her zaman bütün devlet binalarında belirgin bir şekilde karşılarını çıktığını vurgular. Ana lisanları olan Türkçeyi unutan vatandaşlarımız olarak tarif ettiği Hakkârilileri karmaşık bir fonetikte bir dil [Kürtçe] konuştuklarını söyler. Ona göre vilayetin gelişmesi için bu dil sorunun giderilmesi, halkın çağdaş yaşamı anlaması ve özümsemesi yolunda önemli bir engeli kaldırmak olacaktır. Son olarak Ankara'nın bu dil sorununu aşmaları için daha fazla mali ve eğitilmiş insan desteği vermesi gerektiğini tavsiye etmiştir.

KAYNAKÇA

CCA., 30.10.76.500.16.

CCA., 490.01.940.647.1.75/79.

CCA., 490.01.956.701.2.24.

CCA., 490.1.658.199.2.1.

CCA., 490.1.658.199.2.2.

CCA., 490.1.658.199.2.3.

CCA., 490.1.658.199.2.5.

CCA., 490.1.985.817.3.1/6.

CCA., 490.1.985.817.3.2.

CCA., 490.1.985.817.3.3/4.

CCA., 490.1.985.817.3.4-8.

Resmi Gazete

Ahmad, F. (2011). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Arıkan, Z. (1999). Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi. *Atatürk Yolu Dergisi*, (6) 23, 261-281.

Demirtaş, M. (2016). XIX Yüzyılın İkinci Yarısında Hakkâri Sancağında Demografik Durum. *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu Kitabı* (s. 163-182). Ankara.

İlyas, A. (2019). Cumhuriyet'in Yitik Modernleşme Mirasına Bir Örnek: Hakkâri Halkevi ve Çalışmaları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18, 589-603.

İlyas, A. (2014). Tek Parti Döneminde Aşiretleri Kontrol Altına Almak İçin Çıkarılan Kanun ve Hazırlanan Raporlar. *JASSS*, 28, 329-348.

Kaplan, Y. (2015). Hakkâri Tarihi. *Hakkâri İl Yıllığı*, Van: Vamedia Yayınevi.

Kardaş, C. (2018). *Diyarbakır Halkevi ve Karacadağ Dergisi*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Karpat, K. H. (2007). *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*. Ankara: İmge Kitabevi.

Kaya, F. (2015). Hakkâri İli'nin İdari Coğrafya Analizi. *JASSS*, 11, 79-99.

Özgen, Ö. (2016). Cumhuriyet Dönemi Hakkâri Bölgesindeki Madenler 1923-1980, *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu* (s. 323-344). Ankara.

TBMM Albümü 1920-2010, (2010). Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.

TCBİUM Umumi Nüfus Tahriri (1927), (1929). Fasikül I, Ankara: Matbuat Matbaası.

Top, M. (2010). *Hakkâri*. Ankara: Hakkâri Valiliği Yayınları, Anıt Matbaa.

Tunçay, M. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Turan, İ. (1991). Siyasal İdeoloji Olarak İslam ve Milliyetçilik, R. Tapper (Der.) *Çağdaş Türkiye'de İslam*. İstanbul: Sarmal Yayınları.

Zürcher, E. J. (2009). *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

EKLER

Büro. II

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

H A K K Â R İ :

Hakkâri Mebusu : İzzet Ulvi Aykurt:

Vazife icabı gitmek zarurî idi. Ora ahvalini bilenlerden tahki-
kat yaparak her yıl ağustosun on beşi ile Eylül ayının sonuna kadar (Van)
ile (Hakkâri) arasında (Yayla yolu) nun karlardan kurtulduğunu ve buradan
yolculuğun nisbeten daha kolay olacağını öğrendim.

O mevsim içinde Diyarbakırdan Bitlis ve Vana giderek oradan da
çok yerlerin (3.000) metreden fazla yükseklikte olan kısmen karlı dağ ve
yayla sırtları üzerinden Hakkâriye (Çölemerik) gittim.

Yüksek ova, Beytüşşebab , Şemdinli kazaları Vilâyet merkezine
sarp mekkâre yolları ile bağlıdır.

Hakkâri merkezi:

Hakkâri Vilâyetinin merkezi (Çölemerik) dir. Etrafı dağlarla çev-
rilmiş küçük bir kasabadır. Birbirinden oldukça ayrı altı mahalleden teşek-
kül eder. Bunlar (Bulak, Dağgöl, Biçer, Pehlivan, Bağulya, Merzan) adında-
dır. Bu mahallelerin nüfusu (7.600) kadardır.

Vilâyet Merkezinin denizden yüksekliği : (1650) dir,
Kasabanın bulunduğu düze yakın bir yamaçta bir kaç kilometre
mesafede (Zapsuyu) na karışan bir çay korkunç uçurumları dibinde, çukurlar
da görülmektedir.

Nüfus:

Aldığım malûmata göre son nüfus vaziyeti şudur:

Nüfus:

10 033 Vilâyet merkezi köyleriyle beraber
6 103 Yüksek ova kazası
15 697 Beytüşşebab "
4 033 Şemdinli "
35.866

Vilâyetin umumî mesahası ve ekilen kısmı:

Vilâyetin umumî sathı mesahası (15.505) kilometre murabbaında
olup bundan Vilâyet merkezile kazalarda (15.000) dekar mikdarı yer ekilip
biçilmektedir.

Buğday, Arpa, Darı, Mısır, Nohut, Mercimek , Fasulye, Patateş,
Kavun, Karpuz ve yerine göre sebzeler meyvelere yetişmektedir.

Hakkâri Vilâyetinde kilometre başına (2) nüfus isbaet ediyor.

İctimâî hal:

Merkez halkı bir küçük kasabalı seviyesinde olup bir kısmı okur
yazar, ve menevverdir. Üst tarafı köylü hal ve seviyesinde bir hayat sür-
mektedirler. Çoğu fakirdir.

Geri olan memleketlerinin Cumhuriyet devrinde yükseltilmesine
çalışıldığını görerek memnun ve müteşekkirdüklerini her vesilede gös-
termektedirler.

Umumî müşahade ve mütaleaları:

Şunu arz etmeliyim ki her şeyin başı ve temeli insandır. Memleke-

490 01 658199 2

